

De broers Karl en Heinz Baumgarten

Inleiding

De broers Karl en Heinz Baumgarten kwamen in 1938 voor Nederland uit op de Europese kampioenschappen atletiek in Parijs, terwijl zij geen Nederlander waren. Een handigheid van het toenmalige bestuur van de bond maakte dat mogelijk. Hoewel zij nog de Duitse nationaliteit hadden, maakte de bond de broers 'atletiek Nederlander'.

De familieachtergrond van de broers, hun atletiekloopbaan, de vreemde manoeuvres van de bond en hoe het verder de broers is vergaan, worden hierna beschreven.

Achtergrond

Karl en Heinz komen in 1916 met hun ouders vanuit Berlijn naar Den Haag. In het bevolkingsregister van Den Haag worden alle gezinsleden bij aankomst ingeschreven als zijnde Joods. In 1923 keert het gezin terug naar Duitsland, vijf jaar later komen zij uit Starnberg (Beieren) terug in Den Haag. Vader Hermann en de kinderen worden dan zonder vermelding van kerkgenootschap ingeschreven, moeder krijgt de aantekening 'Devang', Duits Evangelisch. Hermann Baumgarten is inderdaad van Joodse afkomst en geboren in Frankfurt aan de Oder, moeder Stefanie Metzger is afkomstig uit Wenen. Karl is op 31 december 1914 in Berlijn Schöneberg geboren, Heinz ziet het levenslicht op 10 januari 1916, ook in Berlijn. Volgens de Joodse wetgeving zijn de kinderen niet Joods, omdat zij uit een niet-Joodse moeder zijn geboren.

Vader Hermann is koopman van beroep, bij zijn overlijden in 1945 is dat nader aangeduid met 'in nijverheidsartikelen'.

Atletiek

In de zomer van 1935, Karl is dan al 20 jaar oud, verschijnt zijn naam voor het eerst in uitslagen van atletiekwedstrijden. Hij is lid van de vereniging De Trekvogels en loopt regelmatig de 100m, die hij na enkele wedstrijden al in 11.3 sec. aflegt. Dat maakt indruk op de heren van de technische commissie van de atletiekunie, die Karl begin 1936 uitnodigen voor de olympische training. Ook zijn ruim een jaar jongere broer Heinz is lid van De Trekvogels geworden en ook hij blijkt een goede sprinter. Op het feest in februari 1936 vanwege het 12 ½-jarig bestaan van de vereniging, vermaken de broers het gezelschap met hun pianospel, hoewel ze geen noot kunnen lezen.

Al snel in het nieuwe seizoen blijkt dat Karl en Heinz grote vorderingen hebben gemaakt. Beiden lopen onder de 11 sec. op de 100m en Karl is op de 400m onverslaanbaar. Bij de bond gaat men er rekening mee houden dat Karl een kandidaat kan zijn voor de ploeg die zal worden afgevaardigd naar de Olympische Spelen in Berlijn dat jaar. Er is echter een probleem: Karl is geen Nederlander. Een verzoek tot naturalisatie is door vader Baumgarten in 1935 ingediend en zit nog in de ambtelijke molen. Voor de atletiekunie is het geen probleem om de broers in 1936 te laten meedoen aan de Nederlandse kampioenschappen, waarbij ze overigens niet

voor de prijzen in aanmerking komen. Voor het IOC is meedoen aan de Spelen voor Nederland wel een beletsel.

De atletiekbond laat in juni een persbericht uitgaan waarin men aangeeft bij de regering er op aan te dringen de naturalisatie van Karl te bespoedigen. Het mag niet baten. De broers houden voorlopig de Duitse nationaliteit.

Karl Baumgarten geeft het stokje over
aan clubgenoot Tinus Osendarp,
Te Werve, 23 augustus 1936

Bij de bond is het vooral voorzitter Strengtholt die het niet kan accepteren dat de Baumgarten's geen Nederlander zijn. In 1937 lapt hij de regels aan zijn laars en staat toe, beter is, dringt er bij de technische commissie op aan, dat Karl en Heinz opgesteld worden in de interlandploeg tegen Hongarije in Boedapest. Daar loopt Karl op zaterdag 26 juni op de 400m met 48,8 sec. onder het record van Adje Paulen. Het Nederlands record is gebroken schrijven kranten en het officiële orgaan van de KNAU, *De Athletiekwereld*. Voor Adje Paulen, die een jaar eerder de bond als bestuurder de rug heeft toegekeerd, is er helemaal geen record verbeterd. Baumgarten is Duitser en die kan geen Nederlandse records verbeteren vindt hij. Paulen gaat een polemiekt aan met de redacteur van het bondsblad en eindigt met: *'... we scheppen daardoor een precedent zonder weerga en de consequenties zouden niet te overzien zijn.'*

Vooraf door het protest van Paulen en de grote ruchtbaarheid daaraan gegeven, wordt de tijd van Baumgarten niet erkend. Althans voorlopig. De broers Baumgarten lopen na Boedapest opnieuw in de Nederlandse ploeg. Op 29 juni in Wenen tegen Oostenrijk en op 11 juli in Stockholm tegen Zweden. Dit is tegen internationale regels en afspraken in. Heeft men in 1936 de broers op de Nederlandse kampioenschappen nog buiten mededinging laten lopen, in 1937 is van deze terughoudendheid geen sprake meer. Karl wordt kampioen 400m en Heinz wordt vierde op de 100m. De pers die in 1936 nog schreef dat een kampioenschap voor iemand zonder Nederlandse nationaliteit niet was weggelegd, blijft nu stil. Waarschijnlijk uit angst om de toorn van Aaldrik Strengtholt over zich heen te krijgen, die niet alleen voorzitter van de Koninklijke Nederlandsche Athletiek Unie is, maar belangrijker, aan het hoofd staat van de Nederlandse sportpers met zijn uitgeversimperium en nevenfuncties in de uitgeverswereld.

Op de jaarvergadering van de KNAU op zondag 13 maart 1938 dient het bestuur een voorstel in om het wedstrijdreglement zodanig aan te passen dat vreemdelingen op voorstel van het bestuur ook kunnen deelnemen aan nationale kampioenschappen, nationale records kunnen verwerven en in nationale ploegen kunnen worden opgenomen. De stemmen staken en het voorstel wordt niet aangenomen. Daarop schrijft het bestuur een buitengewone algemene vergadering uit op zondag 15 mei, met als punt 4 op de agenda:

‘Voorstellen van het Uniebestuur om de na te noemen K.N.A.U-leden te beschouwen als Nederlandsch athleet:

a. K. Baumgarten

b. H. Baumgarten

c. P. Krüse.’

Achter de schermen vindt daarna druk overleg plaats tussen het bestuur, technische commissie en enkele gedelegeerden van het district Noord-Holland. Opvallend is dat niemand uit het district Zuid-Holland waar de drie atleten vandaan komen, hierin een rol speelt. De uitkomst van het Amsterdamse onderonsje is dat de buitengewone vergadering niet doorgaat en dat de gedelegeerden van de jaarvergadering nu via een schriftelijke stemming opnieuw hun oordeel kunnen geven. Dan blijkt ineens een meerderheid voor het voorstel. Vanaf nu mogen Karl en Heinz uitkomen voor Nederland. Ook Paul Kruse zal hiervan profiteren, Hij staat een jaar later in de Nederlandse ploeg tegen Frankrijk.

In de loop van 1938 nemen Karl en Heinz deel aan de interland tegen België in Rotterdam en aan de Europese kampioenschappen in Parijs. Karl behaalt daar de tweede plaats op de 400m. In 1939 stelt de KNAU de broers op voor de vijflandenwedstrijd in Brussel op 16 juli en tegen Frankrijk in Amsterdam op 13 augustus.

In later verschenen werken over de geschiedenis van de Nederlandse atletiek, wordt met geen woord gerept over de nationaliteitskwestie van de broers Baumgarten.

Karl Baumgarten, met vlinderdas, in Stockholm op 11 juli 1937.
Omringd door v.l.n.r. Jaap van der Poll, Simon Petit, Wil van Beveren, Sjabbe Bouman
en ploegleider Jo Moerman.

Naturalisatie

Het toekennen van het Nederlanderschap aan vreemdelingen, naturalisatie, gebeurt bij wet door de Minister van justitie. De Tweede Kamer en de Eerste Kamer moeten deze wet goedkeuren.

Pas op 7 december 1939 komt het verzoek tot naturalisatie van Karl Baumgarten in de Tweede Kamer aan de orde. De secretaris-generaal van het ministerie van Onderwijs, Van Poelje, heeft een aanbevelingsbrief opgesteld op verzoek van de KNAU. Bij de bespreking van het wetsvoorstel gaan de NSB'ers De Marchant et d'Ansembourg en Rost van Toningen vol in de aanval. Rost van Toningen maakt bezwaar tegen de naturalisatie van Karl Baumgarten omdat hij geen beroep uitoefent, dus op kosten van zijn vader leeft, en omdat hij van Joodse afkomst is. Bij stemming over het wetsvoorstel stemmen alleen de vier aanwezige NSB'ers tegen. De Eerste Kamer neemt het wetsvoorstel aan, met afwijzing door de NSB-fractie. Karl is nu Nederlander.

Ook de naturalisatie van broer Heinz is eind 1939 al in een gevorderd stadium. Op 28 december stuurt de minister van Justitie een ontwerp naar de Tweede Kamer, dat op 8 maart 1940 wordt behandeld. Opnieuw maakt De Marchant et d'Ansembourg bezwaar. Hij ontkent dat Heinz van beroep reclametekenaar is en dat het verzoek tot naturalisatie als eigenlijke reden heeft: *'dat de vader van de Baumgarten's Jood is geweest en dat zij op de olympische spelen in Helsinki dezen zomer voor Nederland willen optreden.'* Hij voegt er aan toe *'dat er geen enkele aanleiding is, om te bevorderen, dat de Nederlandsche atleten door Duitsche geïmmigreerde Joden worden vertegenwoordigd.'* Het komt niet meer tot stemming over het wetsvoorstel, door de inval van de Duitsers.

De bezetting

Na de inval van de Duitsers is Karl niet meer in wedstrijden uitgekomen. Hij krijgt in de winter van 1940 werk in Arnhem als scheikundige in de Enka fabriek en gaat daar wonen. De omstandigheden om te trainen zijn in zijn nieuwe woonplaats allesbehalve optimaal. Hij traint alleen, de sintelbaan en de grasvelden zijn slecht beloopbaar en zijn trainingsarbeid lijdt onder de ploegendienst. Het gevolg is dat hij een liesblessure oploopt die niet op tijd herstelt. In de zomer van 1940 schrijft hij zich nog wel in voor wedstrijden, waarna telkens blijkt dat hij toch niet kan lopen.

In juli 1941 gaat hij in pension bij de familie Borggreve aan de van Borsselenweg 5 in Oosterbeek. Vader Jacob Borggreve werkt als textielmeester bij de Enka. Het lukt Karl niet meer om in wedstrijden uit te komen en in 1943 gaat hij training geven bij de Arnhemse vereniging Schaarsbergen. Op 14 maart 1944 huwt Karl met de dochter des huizes Johanna Margaretha (Jopi) Borggreve. Het echtpaar blijft voorlopig in Oosterbeek wonen. Dat er nu een muzikant op de Van Borsselenweg 5 woont, blijkt in augustus dat jaar uit een advertentie in de *Arnhemsche Courant*, waarin een eenvoudige zwarte piano te koop wordt gevraagd.

Heinz beleeft in 1940 een geweldig sportjaar. Op de sprintnummers 100m, 200m en 400m behoort hij tot de top in Nederland. Tijdens de Nederlandse kampioenschappen in Amsterdam wordt hij eerste op de 400m en tweede op de

200m. Het zal zijn laatste NK zijn. Omdat zijn naturalisatie door de bezetting van Nederland niet meer is behandeld in de Eerste Kamer, is Heinz nog steeds Duitser. Hij ontvangt een oproep voor dienst in de Wehrmacht en moet zich in februari 1941 in Duitsland melden. Bij zijn vereniging De Trekvogels vreest men blijkbaar het ergste, want bij zijn afscheid krijgt hij het erelidmaatschap overhandigd. Het is niet bekend hoe lang Heinz in Duitse dienst is geweest en of hij naar een van de fronten is gestuurd. Wel wordt hij in augustus 1941 in Den Haag op de tribune gesignaleerd.

Periode na de oorlog

Op 8 november 1945 overlijdt vader Baumgarten in Den Haag. Uit de akte blijkt dat zijn vrouw al eerder is overleden.

Karl verhuist kort na de bevrijding naar Twente, waar hij training gaat geven aan de vereniging Tubanters in Enschede en een jaar later aan de vereniging Sportlust in Enschede. In 1947 werkt hij in Almelo voor een instituut dat goederen beheert van politieke delinquenten. Hij trekt zich terug uit de Nederlandse atletiekwereld en overlijdt in 2001.

De vermelding in 1948 in het adresboek van de gemeente Renkum van *'K. Baumgarten, eigenaar reclamebureau, van Borsselenweg 5'* roept vraagtekens op over de identiteit van de persoon. Is het Karl, die weer bij zijn schoonouders inwoont, of toch Heinz? Het laatste is het meest waarschijnlijke. Heinz was voor de oorlog van beroep reclametekenaar. Na de oorlog heeft hij tot in de jaren tachtig in Oosterbeek in de Weverstraat een reclamebureau met een kleine drukkerij.

De naturalisatie van Heinz tot Nederlander gaat in 1953 geruisloos. In de memorie van toelichting aan de Tweede Kamer staat:

'Verzoeker woont sedert 1928 in ons land waar hij is ingeburgerd. Hij geraakte in het openbare leven bekend als Nederlands sportsman. Na de overweldiging van ons land werd hij in 1941 opgeroepen voor Duitse militaire dienst. Door zijn half-Joodse afstemming mocht hij verwachten voor deze dienst niet in aanmerking te zullen worden gebracht. Toen de Duitsers hem nochtans inlijfden kon hij, met het oog op het lot van zijn ouders, geen vrijheid vinden zich hieraan te onttrekken. Hij behield het vertrouwen van zijn Nederlandse vrienden en een uitvoerig onderzoek naar zijn militaire dienst heeft niets te zijnen nadele opgeleverd. Verzoeker is voornemens met een Nederlandse vrouw in het huwelijk te treden. Hij heeft als reclameteekenaar genoegzame inkomsten.'

In de vergadering van de Eerste Kamer op 21 juli 1953 krijgt Heinz het Nederlanderschap toegewezen. Kort daarna huwt hij met J.A.W. Diependaal. In tegenstelling tot zijn broer Karl blijft Heinz verbonden met zijn vroegere atletiekkameraden. Voor de vereniging van oud atleten, Vrienden van de KNAU, tekent hij een fleurige verjaardagskaart en een kaart bij het vijftigjarig bestaan. Heinz overlijdt in Oosterbeek op 29 februari 1992.

English summary

The brothers Karl and Heinz Baumgarten were born in Berlin-Schönefeld in 1914 respectively in 1916. In 1916 they settled in The Netherlands with their parents Hermann Baumgarten, of Jewish religion and Stefanie Metzger, Lutheran. After a short return to Germany, the family settled definitely in The Netherlands in 1928, where they were recorded in the population register of The Hague without the notification that father was a Jew.

The boys started athletics in 1935 and Karl made a huge progress that made him candidate for the Berlin Olympic Games in 1936. The fact that he and his brother were still of German nationality prevented his participation in the Games.

In the meantime an attempt to naturalize Karl stuck in the bureaucracy of the Dutch government. In the 1937 athletic season Karl became a sub 50 sec. runner in the 400m and Heinz a sub 11 runner in the 100m. The brothers were in 1937 included in the Dutch team against Hungary. In that meet Karl set a time below the national 400m record of Adje Paulen. The official rules of the federation still prevented recognition of the record. This all was against the will of Mr. Strengtholt, president of the Dutch federation. In the beginning of 1938, after the rejection by the general assembly of the federation to make the boys 'athletic Dutchmen', Strengtholt organised a second voting, this time by post, that made his wish come true. From now on the Dutch federation considered Karl and Heinz Baumgarten Dutchmen. The final consequence was that both athletes appeared at the European championships in Paris that year, and successfully. Karl became second in the 400m and Heinz competed in the final 4x100m. In addition to their performance in the Dutch national team against Hungary in 1937, Karl and Heinz Baumgarten also were present against Austria and Sweden (1937), Belgium (1938) and Belgium and France (1939).

In 1939, just before the occupation by the Germans, Karl received his Dutch citizenship. The naturalisation of Heinz failed at the last moment, because of the occupation by Germany. He became Dutch champion 400m in 1940 and was called for military service in the Wehrmacht in 1941.

Both boys survived wartime, as well as their father. He probably survived because he was not registered a Jew in 1928. His sister Frieda Baumgarten was murdered by the Nazis in Theresienstadt in 1942.

Bronnen

Haags Gemeentearchief

Gelders Archief

Diverse kranten uit de beschreven periode

De Athletiekwereld 1936-1941

Kamerstukken 1814-1995

Correspondentie met historica Nicola Knoth

© Paul van Gool, 1 juli 2017

Versie 18 juni 2020